репатріанта мали можливість лише обирати. Лише незначна кількість їх стала депутатами місцевих рад депутатів трудящих.

Іншим важливим, забезпеченим державою було право на працю. Репатріанти розглядалися в СРСР як суттєвий резерв та потужне джерело робочої сили. Тому держава була зацікавленою у використанні їх робочих рук, максимально подбала про працевлаштування буквально кожного, хто повернувся на Батьківщину.

Вона також стимулювала соціалістичне змагання, яке сприяло відродженню стахановського руху, підвищенню продуктивності праці. Для його розвитку держава не скупилась навіть на найвищі нагороди, забуваючи однак про справедливу грошову оплату працюючим, особливо в сільській місцевості, де була зосереджена основна маса репатріантів. Виходячи з того, що змагання є досить ефективною формою швидкого отримання додаткового валового продукту, намагалася витиснути з учасників трудового суперництва всі сили. До тих, хто відмовлявся ударно працювати(зокрема, не виробляв встановленого мінімуму трудоднів), вживала вкрай суворі заходи, як до фактичних ворогів народу. Тому сумлінну працю репатріантів слід розглядати і як своєрідний захист від можливих репресій з боку держави.

Крім дешевої робочої сили, вище партійно-державне керівництво СРСР, а заодно й вище партійно-державне керівництво УРСР розглядали репатріантів як неблагополучну категорію населення, вірогідних ворогів народу. Тому за всіма, хто повернувся з нацистської каторги, здійснювався відкритий та прихований нагляд. Мали місце й інші утиски громадянських прав та свобод колишніх «остарбайтерів» з боку держави: адміністративна прив'язка до конкретної місцевості, неповна паспортизація, неможливість здійснити поїздку за кордон (навіть із туристичною метою), перешкоди у здобутті вищої освіти, кар'єрному рості тощо.

З волі держави репатріанти опинились на узбіччі суспільства, впродовж дуже багатьох років несли принизливий морально-психологічний тягар недовіри до них з боку тієї ж держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крымская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании. 4 - 1 1 февраля 1945 г.: Сборник документов /МИД СССР. Гл. ред. комисс.: А. А. Громыко (гл. ред.), И. Н. Земсков и др. - М.,1984. - 302 С.; 2. Известия. - 1946. - 23 октября; 3. Державний архів Вінницької області (ДАВО).- Ф. Р 1998. Оп. 2.- Спр. 52.-Арк. 43; 4. ДАВО.-Ф. Р - 2700.- Оп. 5.-Спр. 380.-Арк. 8; 5. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).-Ф. П - 1.-Оп. 2.-Спр. 252.-Арк. 44; 6. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 395.-Арк. 10 - 12; 7. Державний архів Хмельницької області (ДАХО).-Ф. Р. - 338.-Оп. б.-Спр. 8.-Арк. 33; 8. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 124.-Арк. 242 - 243; 9. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 26 - 27; 10. Там само; - Арк. 37; 11. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Сир. 174.-Арк. 26; 12. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 393.-Арк. 46; 13. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 37; 14. ДАВО.- Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 394.-Арк. 29-30; 15. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 393.-Арк. 44 - 45; 16. ДАХО.-Ф. Р - 338.-Оп. 14.-Спр. б.-Арк. 114-116; 17. *Полян П.* Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация. - М.,1996. - С. 311; 18. ДАВО.-Ф.П - 152.-ОП. 13.-Спр. 152.-Арк. 41; 19. Там само. - Арк. 7; 20. Там само; - Арк. 26; 21. ДАХО, ф. Р 338, оп. 14, спр. 3, арк. 7; 22. Там само; - Арк. 6; 23. Там само; 24. ДАЧО.-Ф. П-1.-Оп. 2.-Спр. 23.-Арк. 48-49; 25. *Полян П.* Жертвы двух диктатур. - С. 311; 26. ЦДАГО України.-Ф. 1.-Оп. б.-Спр. 1104.- Арк. 52; 27. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 97.

А.О. Несторович

ПОЛЬСЬКО - РАДЯНСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У 1970 - 1980-х рр.

Процеси культурного розвитку Польщі 1970 - 1980-х рр. неможливо об'єктивно оцінювати поза контекстом загальної для Східної Європи радянської "інтернаціональної співпраці" у різноманітних сферах творчої діяльності. Національна культура ПНР цієї доби змушена була розвиватися під переважним впливом пануючої ідеології. Головними чинниками, що визначали напрямок поступу польської культури, були внутрішня політика

правлячої Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРГІ) та директиви Москви як гегемона у регіоні. "Соціалістична солідарність" - по суті сателітарність країн Східної Європи щодо СРСР, була закріплена 21 квітня 1945 р. Договором про дружбу, взаємодопомогу та співпрацю між Народною Польщею і Радянським Союзом. Цродовження цієї угоди на двадцять років у 1965 р. офіційно підтвердило "братерську спілку", засновану на єдності соціально-політичного устрою та ідеології. На УИ з'їзді ПОРП перший секретар ЦК Едвард Герек зазначив , що "для життєвих інтересів польського народу та держави головне значення мають дружба, спілка й співпраця з СРСР, які складають міцну основу незалежності, суверенітету та миру для Польщі".[1] Питання всебічної, в т.ч. культурної, співпраці як одного з основних факторів взаємин між державами, обов'язково відзначалось і радянськими партійними лідерами, зокрема на ХХУ з'їзді КПРС.[2]

У даній статті автор ставить за мету аналіз деяких аспектів культурної співпраці СРСР та Польщі у 1970- 1980-х рр., визначення механізму розповсюдження головних аксеологічних аспектів радянської культури у ПНР, з'ясування появи нових світоглядних чинників польського суспільства, використання офіційних джерел впливу на ментальність соціуму з метою його радянізації. Складну систему польсько - радянських культурних взаємин широко репрезентували стосунки в царині літератури, кінематографії, музичного мистецтва й різноманітного гатунку інтернаціональні обміни інформацією в даних питаннях. Через призму окреслених напрямків культурного життя вирізняються базові аспекти польсько - українського арт-діалогу 1970 - 1980 - х рр.

Україна як одна із республік СРСР також була включена в контекст польсько-радянського культурного співробітництва. Звичайно, всі важелі влади тримала Москва, однак підкреслювалося значення УРСР в поступі зв'язків Радянського Союзу із Польщею (поряд наводились однаково вартісні за сенсом контакти ПНР із Білорусією та республіками ГІрибалтикиШоєднання у методиці дій Кремля офіційних гасел дружби і братерства із справжнім підтекстом великодержавного шовінізму складали суть культурної політики. Так, правило "розділяй та владарюй" виявлялось у польсько-радянських стосунках передусім у формуванні негативного образу поляка в Україні через історичні стереотипи "білополяк", "шляхетське засилля", і це поряд із постійним нагадуванням про братні народи УРСР та ПНР.[3] Культурна співпраця мала першопочатково вестися на грунті звичних радянському загалу ідеологом.

Початок культурно-ідеологічної експансії СРСР у Польщі було покладено 30 червня 1956 р., коли було підписано радянсько-польську "Угоду про культурну співпрацю". У зініційованому Москвою тексті зазначалося, що в подальшому визначається "розвиток обміну духовними домовленості цінностями для повного ознайомлення народів СРСР та ПНР із досягненнями культури двох країн".[4] Ця угода передбачала подальший поступ зв'язків у царині науки, культури і мистецтва, юридично закріплювала радянські пріоритети у спрямованості польської культури. Згідно з положеннями Договору про дружбу, співпрацю й взаємодопомогу, поновленого у 1965 р., 14 грудня 1970 р. у Москві було підписано "Угоду про культурне та наукове співробітництво " між СРСР та ПНР терміном на десять років. Зв'язок культури та ідеології радянського ґатунку підкреслювався офіційним терміном "культурно-ідеологічна співпраця", що передбачав єдність поступу польського мистецтва, музики, кіно, драматургії із стереотипами правлячого режиму. Головним інструментом впровадження ідеом Радянського Союзу серед польського соціуму виступало створене ще у 1945 р. Товариство польсько-радянської дружби - масова громадська організація під контролем ПОРП. Фактично усі культурні заходи у Народній Польщі, пов'язані із співробітництвом з СРСР, проходили під наглядом цього об'єднання.

Типовим прикладом процесу культурного обміну між Радянським Союзом та Польщею була політика в сфері видавництва та художньої літератури. Головним критерієм у відборі матеріалів для широкого читацького загалу були "висока ідейна та художня цінність", іцо підкреслювалось у більшості анотацій . Це означало, що перелік книг до видання зумовлювався не попитом читачів, а виключно ідеологічними критеріями, передусім

лояльності до режиму. Чільне місце у ознайомленні польського читача із досягненнями радянської літератури, займали твори марксистсько-ленінського спрямування, головним чином праці Леніна та його послідовників. Обов'язковість знання цих "бестселерів" спонукала до постійних перевидань. Крім того, з маси назв творів радянської літератури відбирались найбільш "потрібні" для нерадянських читачів. Зокрема, Rocznik Statystyczny kulturny за 1974 р. ілюструє процес експансії радянської культури у Польщі наступними фактами: із 627 видань 411 належали апологетам радянського способу життя, на зразок А.Гайдара, В.Маяковського, М.Горького. Інші 216 назв із "класики радянської літератури" - споряджені відповідними коментарями: О.Пушкін та Л.Толстой. Тираж радянських книг польською мовою склав за один лише 1974 р. 17320 тис. примірників, і це не рахуючи творів "вождів", брошур, періодики.[5] Іншим аспектом впливу на польську громадську думку через книжкову продукцію були акції передачі бібліотечок певної тематики до ПНР із "міст-побратимів" УРСР. Так, у 1970 р. із Запоріжжя у Вроцлав було надіслано 335 видань, присвячених ленінському ювілею, із Києва до Кракова спеціалізована бібліотечка "Ленін та Україна"[7] тощо.

Подібним чином відбирались і твори польської літератури для друку в СРСР. Книги Г.Сенкевича, А.Міцкевича, Б.Пруса та ін. обов'язково мали ідеологічно виважені коментарі й анотації. Широкого розмаху у середовищі літераторів набрала апологетична письменницька кампанія "Книга друзів" - видання польською мовою російської та радянської книги, що проходила у 1970-1980-х рр. Звичайно, головною ідеєю цього заходу було славослів'я на адресу комуністичних ідеалів. Однак на сторінках поетичних збірок польські читачі змогли ознайомитись із творами А.Ахматової, Б.Пастернака та інших незаангажованих письменників.

Зразком офіційних заходів, що демонструвати співпрацю польських і радянських літераторів, стали Дні радянської літератури у Польщі та Дні польської літератури в СРСР. Лозунгом цих заходів стало "Книга на службі прогресу й миру". Звичайно, прогрес розумівся виключно поступом світової соціалістичної системи. Всі літературні студії, обміни думками і в ПНР, і в СРСР трималися під пильним контролем служб безпеки.

Культурне співробітництво Радянського Союзу з Польщею специфічно виявлялось у сферах музики, театру та кіно. Зважаючи на масовість кола споживачів їх продукції, вони в першу чергу мали сприяти "ідейно-теоретичному зростанню" польського загалу. Починаючи з 1965 р., у м.Катовіце проводяться музичні фестивалі, де пропагуються здобутки російської класичної музики. Іншим дозволеним аспектом обміну досвідом між композиторами й виконавцями двох країн була популярна музика. Постійно відбувались обміни аматорськими колективами виконавців пісні й танцю, здебільшого між підприємствами-"побратимами", також брали участь в гастролях і професійні митці. Звіти до ЦК Компартії УРСР щороку затверджували лімітовану кількість таких колективів для кожної області, що контактувала із воєводствами ПНР. Великі зусилля докладались щодо боротьби із "буржуазною музичною культурою ", зокрема такими її проявами як рок, панк тощо. Взагалі, композитори не могли бути поза ідеологічною боротьбою за перемогу соціалістичних цінностей. Це неодноразово підкреслювалось у висвітленні роботи фестивалів російської та радянської музики у містах Лондек-Здруй, Зеленій Гурі, багаточисельних обмінів ансамблями і солістами. Єдиною творчою альтернативою залишався фольклорний напрямок, однак постійно панувала загроза бути затаврованим як "буржуазний націоналіст" при виході за жорстко встановлені рамки.

Театральні постанови в ході культурного обміну також мали слугувати пропаганді радянських ідіом або російської культурної першості. Так, у 1970-х рр. більшістю польських театрів було проведено акції показу творів російської драми. Під знаком дружби між театральними діячами різних країн у СРСР пройшов фестиваль польської драматургії, охопивши до ста театрів.[8] Головним принципом, на якому базувалась робота по культурному обміну, було відзначення ювілеїв радянських свят. Обов'язковими були такі "знаменні дати" як день міжнародної солідарності трудящих (1 травня), роковини жовтневої революції, святкування відродження Польщі (липень), ювілеї перемоги у Великій Вітчизняній війні. У

1975 р. на честь тридцятиріччя перемоги відбувались чисельні офіційні акції радянських і польських театральних колективів. Зокрема у Польщі проходили гастролі театру ім. І.Франка із м. Києва (Катовіце, Краків, Ополє).[9] Постійна присутність у репертуарі польських театрів російської та радянської класики стала обов'язковим явищем.

Кіномистецтво у культурному обміні ПНР та СРСР займало вагому частку, оскільки, на відміну від театру, було більш популярним серед загалу. Ювілей Леніна 1970 р. став формальним приводом нової хвилі радянської кіноекспансії. У процесі контактування регіонів ГІНР та УРСР обов'язковими стають надсилання до Польщі фільмів з яскраво ідеологічним забарвленням. Наприклад, до Краківського воєводства з нагоди вищезгаданого ювілею надіслали стрічку "Україна - пісня моя",[10] із Запоріжжя до Вроцлаву апологетичний комуністичній ідеології фільм "Дніпровська балада".[11]

Вже у 1972 р. відбувся перший масштабний фестиваль радянських фільмів у Польщі, у 1973 - 1974 рр. проходили спільні польсько-радянські наради з питань кінематографії. У 1976 j). між Радянським Союзом та Польщею було підписано угоду про співпрацю у сфері кіно.[1]" Головною тематикою фільмів, що брали участь у культурному обміні, були: діяльність партійних ватажків та співпраця компартій у минулому й сучасному (наприклад, фільм "Ленін у Польщі", 1966 р.), визвольна місія СРСР під час Другої світової війни ("За вашу і нашу свободу", 1968 р., "Пам'ятай ім'я своє", 1975 р.), сучасна польсько-радянська дружба, висвітлена виключно патетично ("Легенда", "Очима друзів", 1970 р.), ("Газопровід", "Альпіністи", 1976 р.). Взагалі, на широкий огляд не можна було запропонувати жодного фільму, що не мав ідеологічного навантаження. Більше того, коли у польських кінотеатрах демонструвалася класика жанру на зразок фільмів "Війна та мир", "Брати Карамазови" тощо, перед сеансом обов'язково надавався ідеологічний коментар, оскільки на думку працівників ПОРП подібні стрічки мали "складний (читай - нелояльний - А.Н.) сюжет та філософське тлумачення".[13]

Обмін радіопрограмами між регіонами ГІНР та УРСР завжди включався у контекст загальної ідеологічної кампанії, оскільки навіть окремі трансляції мали використовуватись у руслі радянського поступу на польських теренах. Влаштовувалися конкурси на кшталт "Плоди братерської дружби", "Ленінські ідеї дружби народів у вашому житті", семінари для фахівців "Газети і радіо в боротьбі за інтернаціональне виховання трудящих",[14] спеціальні радіодні регіонів із публічним славослів'ям КПРС. Взагалі, слід зазначити детальну спланованість та сувору звітність за кожну хвилину інтернаціонального ефіру.

Таким чином, можна зробити висновок, що в процесі культурного співробітництва СРСР та ПНР головним і визначальним чинником були потреби, диктовані ідеологічною експансією Кремля. Польсько-радянська співпраця у царині культури мала сприяти поширенню лише досягнень російського та радянського кіно, літератури, драматургії, музичного мистецтва, бути "фактором комуністичного виховання народних мас".[15] Висувалась і всебічно підтримувалась ідея культурної єдності соціалістичних країн, інтернаціоналізму як провідного принципу у справах культурних контактів (фактично, об'єднання всіх народів єдиною псевдорелігією радянського гатунку). Не відкидаючи позитивного моменту творчого спілкування митців обох країн, слід зауважити, що культурні діячі СРСР та ПНР були максимально заангажовані системою, поставлені у жорсткі рамки дозволеного. Проводилася постійна боротьба із "буржуазними впливами" у культурі. Польська національна культура була атакована радянськими ідіомами, що намагалися перешкодити її специфічному розвитку. Однак, незважаючи на ідеологічний тиск з боку СРСР, польські митці намагались уникнути штампів, гідно виявити особливості власного національного надбання.

Падіння радянського режиму у ПНР звело нанівець штучні, проте обов'язкові прорадянські тенденції у розвитку польської культури. Розрив лінії жорсткого контролю з боку партійних органів припинив дисбаланс у розвитку культурних тенденцій. Також слід зазначити, що сам процес дерадянізації у ПНР виявив слабкість авторитарного режиму, його поверховість щодо міцності національних традицій. Діяльність опозиції, що протидіяла

активному радянському впливу у ПНР, довела спроможність поляків чинити опір зовнішньому тиску і його внутрішньосоціальним провідникам. Власне, балансування ПОРП між тиском з боку Москви та зростанням демократичних сил яскраво показує, що польська громадська, політична й культурна свідомість вистояла під натиском могутньої ідеологічної хвилі з СРСР. Польща протягом кількох років по скиненню одноосібного панування ПОРП подолала авторитарні перегини у культурному розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Przemowienie I sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka wygloszone na otwarcie YIII zjazdu. // Nowe Drogi, 1980. - Nr. 3. - S. 89; 2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). - Ф. 1. - Оп. 32. - Спр. 137. - Арк. 45; 3. Шевченко І. Польща в історії України // „ї". - Незалежний культурологічний часопис. - 1997. - № 10. - С. 6-23; 4. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с дружественными государствами. Выпуск XIII. - М., 1960. - С. 646; 5. Rocznik statystyczny kultury. 1974. - Warszawa, 1975. - S. 232-233; 6. ЦДАГО України. - Ф. 1. - On. 32. - Спр. 137. - Арк. 145; 7. Там само. -Спр. 138. - Арк. 36; 8. Правда. - 1976. - 17 ноября. - С. 5; 9. Правда. - 1975. - 9 мая.-С. 5; 10. ЦДАГО України. - Ф. І.-Оп. 32.-Спр. 138.-Арк. 36; 11. Там само. - Спр. 137.-Арк.. 154; 12. Міжнародні повідомлення. // Экран. - 1976. - № 3. - С. 13; 13. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 32. - Спр. 138. - Арк. 5; 14. Там само. - Спр. 137. - Арк. 45; 15. Balicki S. Wspolpraca kulturna polsko - radziecka. - Olsztyn, 1967. -S.3;